

Podział tematyczny słownictwa utrwalonego w podstawach motywacyjnych XVII-wiecznych nazwisk odapelatywnych (na przykładzie Daleszyce na Kielecczyźnie)*

The thematic division of vocabulary recorded in the motivational bases of 17th-century appellative surnames
(based on the example of Daleszyce in the Kielce region)

Abstract: The subject of the study consists of 17th-century surnames derived from common nouns, recorded in the parish registers (birth records) of the Daleszyce parish. These surnames have not previously been the focus of onomastic analysis. The aim of the research is to identify the semantic spheres, fields, and subfields to which the appellatives forming the motivational basis of the studied surnames belong, as well as to conduct a frequency analysis of the collected anthroponymic units. This allows for a characterization of the linguistic picture of the world emerging from the examined anthroponymic system. The article employs the method of semantic fields and uses the thematic classification of vocabulary applied in the WSJP. The research results indicate that the appellatives forming the studied surnames represent nearly all aspects of human life, with a dominant role played by names of animals, plants, and occupations. The analysis of anthroponyms also allows for the reconstruction of the thought patterns and cultural values of the 17th-century inhabitants of the Daleszyce parish, revealing their way of perceiving the world as well as their individual and emotional approach to the nominated persons.

Key words: surnames, semantic field, anthroponymic appellatives

Abstrakt: Przedmiot badań stanowią XVII-wieczne nazwiska utworzone od wyrazów pospolicich, odnotowane w księgach metrykalnych (aktach urodzeń) z parafii Daleszyce. Nie były one dotychczas przedmiotem oglądu onomastycznego. Celem badań jest wskazanie sfer, pól i podpól semantycznych, do których należą apelatywy stanowiące podstawę motywacyjną badanych nazwisk, oraz analiza frekwencyjna zgromadzonych jednostek antropomicznych, co pozwala na charakterystykę językowego obrazu świata wyłaniającego się z badanego systemu antropomicznego. W artykule stosuję metodę opisu jednostek językowych charakterystyczną dla badania pól semantycznych. Korzystam z klasyfikacji tematycznej słownictwa stosowanej w WSJP. Wyniki badań wskazują, że apelatywy tworzące badane nazwiska reprezentują niemal wszystkie aspekty życia człowieka, z dominującą rolą nazw zwierząt, roślin oraz wykonywanych przez człowieka zawodów. Analiza antropimów pozwala

* Projekt badawczy finansowany ze środków budżetowych na naukę w latach 2020–2025 w ramach programu „Diamentowy grant”.

także na odtworzenie schematów myślowych i wartości kulturowych XVII-wiecznych mieszkańców parafii Daleszyce, ukazując ich sposób postrzegania świata oraz indywidualne i emocjonalne podejście do nominowanych osób.

Słowa kluczowe: nazwiska, pole znaczeniowe, apelatywy antroponiczne

Nazwiska utworzone od wyrazów pospolitych stanowią jeden z najpopularniejszych typów semantyczno-motywacyjnych nazwisk na ziemiach polskich (Citko, 2008, s. 189). Pełnią jednocześnie funkcję swego rodzaju archiwum kulturowego przechowującego informacje na temat przeszłości (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 225). Kształtowanie się i ewolucja systemów antroponicznych są silnie uzależnione od typu kultury, w której przyszło im się rozwijać. Nieuwzględnienie w badaniach antroponicznych zróżnicowania kulturowego może prowadzić do poważnych błędów interpretacyjnych i chybotliwych wniosków¹.

Zofia Abramowicz zaznacza, że w pierwotnych systemach nazewniczych tworzenie nazw osobowych było „procesem żywym i swobodnym”, wynikającym z potrzeby odróżnienia członków danej społeczności (Abramowicz, 2006, s. 24). Wśród czynników kulturowych motywujących wybór danego apelatywu na nazwę indywidualizującą wymienia środowisko naturalne, sferę zjawisk gospodarczych oraz życie społeczne człowieka.

Nazwy osobowe mogą powstawać wskutek derywacji semantycznej, słowotwórczej lub paradygmatycznej. Kreacji antroponimów, powstających w wyniku derywacji semantycznej, dokonywano za pomocą metonimii lub metafory. Część nazwisk odapelatywnych miała charakter oceniający – pozytywnie lub negatywnie. Niekiedy ta ocena wyrażana była wprost, innym razem stanowiła efekt zastosowania ironii. Jednak w akcie kreacji takich nazw każdorazowo ujawnia się emocjonalny stosunek nazywającego do nazywanego:

Akt nazwania człowieka przebiega w sferze pragmatyczno-językowej, jest związany z sytuacją i intencją nazywającego. Nazwanie człowieka przy użyciu wyrazu pospolitego, czy to w wiekach średnich, czy współcześnie, wiązało się z emotywną zazwyczaj i subiektywną oceną człowieka. (Kowalik-Kaleta, 2007, s. 95)

Jak wskazuje Zofia Kowalik-Kaleta (2007), kreacja taka była zwykle spontaniczna. Związek semantyczny wspomnianych jednostek z denotatem – w momencie zatracenia przez antroponim kontaktu z pierwotną sytuacją pragmatyczno-językową – może być zatem bardzo luźny. Badanie takiego „mikroświata” ukrytego za kreacjami antroponicznymi jest niezwykle trudne, ponieważ w momencie powoływania do życia nazwy określającej drugiego człowieka użycie słowa może w wielu wypadkach – jak to określa Ryszard Tokarski (2013) – „świadomie przełamywać barierę konwencjonalnej, ustabilizowanej łączliwości leksykalnej, co pociąga za sobą aktualizowanie innowacyjnych cech znaczeniowych” (s. 31). Często badanie materiału historycznego nie pozwala dotrzeć do realnych motywacji

---

¹ Przekonuje o tym Zofia Abramowicz (2006), jako przykład podając odmienną motywację nazwisk odapelatywnych utworzonych od nazw zwierząt, roślin czy przedmiotów codziennego użytku w systemach antroponicznych Polaków i Żydów (w antroponimii polskiej: *Kruk* ze względu na czarne włosy nominowanego, w żydowskiej zaś: *Kruk* jako nawiązanie do wydarzeń biblijnych, do proroka Eliasza, który na pustyni był żywiony przez kruka) (s. 27–28).

leżących u podstaw konkretnych aktów kreacyjnych nazwisk odapelatywnych (w większości pierwotnych przezwisk). Na nazwiska tworzone od nazw pospolitych można spojrzeć z perspektywy apelatywów antroponimicznych, które je motywują. Badacze wykorzystują w tym celu m.in. metodę pól semantycznych (por. Cieślíkowa, 1996; Górny, 2003). Fakt zatarcia się realnego związku pomiędzy nazwą a denotatem w nazwiskach historycznych (zaniku funkcji semantycznej na rzecz referencjalnej²) nie uniemożliwia analizy zasobu leksykalnego utrwalonego w antroponimach pod kątem desygnacji czy konotacji³ apelatywów.

Choć odniesienie się do znaczenia leksykalnego nie rozstrzyga o tym, jaka dokładnie cecha decydowała o konkretnym nazwaniu człowieka, zbadanie znaczenia apelatywów fundujących nazwiska odapelatywne pozwala popatrzeć na materiał antroponimiczny m.in. z perspektywy opozycyjnych kategorii aksjologicznych typu dobry – zły, młody – stary, duży – mały⁴, a tym samym – jak zaznacza Halszka Górny (2003) – „dotrzeć do potencjalnych wartościowań w języku, wnikać w stereotypy i przeświadczenia, a więc w pragmatyczne uwarunkowania aktu nominacji” (s. 232).

Źródła i materiał badawczy

Źródłem do prowadzonych badań są rękopisy historycznych ksiąg metrykalnych z parafii Daleszyce⁵, rejestrujących chrzty i urodzenia z lat 1602–1700. Nazwy osobowe wraz z dodatkowymi informacjami – spisane w języku łacińskim – wyekscerpowałam z czterech ksiąg urodzeń obejmujących następujące lata: 1602–1617 (dalej: KsU-I), 1658–1689 (dalej: KsU-II), 1682–1689 (dalej: KsU-III), 1690–1717 (dalej: KsU-IV)⁶.

Łącznie poddałam analizie materiał z 59 lat (zapisy z lat 1618–1657 nie zachowały się do czasów współczesnych). Materiał ze wspomnianych dokumentów gromadziłam w ba-

² Przejścia: przezwisko apelatywne (funkcja ekspresywna i charakteryzująca) > przezwisko antroponimiczne (funkcja identyfikacyjna i ekspresywna) > nazwisko odapelatywne (funkcja identyfikacyjna) (Łobodzińska, 2006, s. 135; por. też: Cieślíkowa, 1994, s. 196).

³ Konotacja jest tutaj rozumiana jako „uzupełniający, towarzyszący komponent znaczenia wyrazu [...], ekspresywno-emocjonalny naddatek lub element modalny i oceniający” (Górny, 2003, s. 231).

⁴ Por. kryteria i kategorie aksjologiczne stosowane do opisu nazwisk przez Iżę Matusiak-Kempę (2019, s. 13–342).

⁵ Daleszyce to położone w północnej Małopolsce miasteczko, które od początków swego istnienia korzystało z protekcji biskupów krakowskich. Iwo Odrowąż ok. 1220 r. ufundował w Daleszycach kościół. Z tego właśnie okresu pochodzą pierwsze wzmianki dotyczące osady. Do parafii Daleszyce w XV w. należało aż 17 wsi. O średniowiecznych Daleszycach wiadomo niewiele. W XVI w. wchodziły one w skład tzw. klucza kieleckiego, który odgrywał najważniejszą rolę wśród włości biskupów krakowskich w Małopolsce. Na terenie parafii i w okolicznych miejscowościach w XVI i XVII w. prężnie rozwijały się górnictwo i hutnictwo (funkcjonowały m.in. huty szkła i żelaza). W 1570 r. Daleszyce – jako osada położona na granicy trzech powiatów, z dobrze prosperującymi gospodarką leśną i przemysłem – uzyskały prawa miejskie. Na początku XVII w. w mieście funkcjonowało przynajmniej 5 zrzeszeń cechowych (por. Łojek, 2019, s. 54–59).

⁶ Antroponimią Kielecczyzny zajmowała się dotychczas głównie Danuta Kopertowska (1980, 1988); jej prace poświęcone są jednak nazewnictwu osobowemu Kielc i podkieleckich wsi będących współcześnie częściami Kielc.

zie komputerowej tworzonej w programie MS Excel. Liczy on 26 051 rekordów, z których wyodrębniłam 1196 jednostek antroponimicznych (w tym złożenia i zestawienia). Są to nazwiska⁷ odapelatywne lub potencjalnie odapelatywne⁸, utworzone wskutek derywacji semantycznej lub strukturalnej.

Cele badawcze

Za cele badawcze uznaję wskazanie sfer, pól i podpól semantycznych⁹, do których należą apelatywy stanowiące podstawę motywacyjną badanych nazwisk, analizę frekwencyjną zgromadzonych jednostek antroponimicznych, a tym samym charakterystykę językowego obrazu świata wyłaniającego się z tak opisanego systemu antroponimicznego.

Kwestie metodologiczne

Etapy wyodrębniania nazwisk do analizy

Przed przystąpieniem do analizy zgromadzonych jednostek pod kątem przynależności apelatywów antroponimicznych¹⁰ do konkretnych sfer, pól i podpól semantycznych wyeliminowałam z zebranej bazy danych powtarzające się jednostki i zapisy sporządzone w sposób uniemożliwiający ich prawidłowe odczytanie (bardzo niewyraźne pismo, zniszczone/naderwane fragmenty ksiąg, plamy z atramentu itp.).

Drugim etapem prac nad materiałem była identyfikacja nazwisk o pewnej lub potencjalnej motywacji apelatywnej.

Kolejno odrzuciłam nazwiska o niejasnej motywacji, prawdopodobnie apelatywnej, np.: *Jerlant, Knaciarz, Kuromsza/Kuromza, Łessek, Pachlerz, Połdzyk, Słoska, Kmuk, Vmanski, Ubisz, Uflan, Słębcz, Bolimento, Inay*.

Następnie włączyłam warianty fonetyczne i graficzne do jednej jednostki antroponimicznej – przykładowo, formy *Ziurkowicz, Zorkowic, Zurkiewicz, Zurkowic, Zurkowicz, Żurkowic* traktuję jako warianty nazwiska *Żurkowicz*. Natomiast warianty słowotwórcze uznaję za osobne jednostki, np.: *Znoy, Znoiek¹¹, Znoycijk, Znoiwowic, Znoyski*.

⁷ Termin *nazwisko* stosuję z pełną świadomością, że jest to terminologiczna nieściśłość – w rzeczywistości w kontekście formacji XVII-wiecznych powinniśmy mówić raczej o protonazwiskach.

⁸ Za nazwiska o potencjalnej motywacji apelatywnej uznaję takie jednostki, których proveniencja odmiejskowa lub odmienna jest równie prawdopodobna jak apelatywna, por. np. *Kozłowski* < n. m. typu *Kozłów* czy ap. *koziół*, *Olszowski* < n. m. typu *Olszowa* czy ap. *olsza*. Żadne dodatkowe informacje antroponimiczne ani pozaantroponimiczne nie pozwalają wskazać pewnej motywacji (przykładowo, brak w materiale deskrypcji analitycznych typu *Kozłowski de Kozłów* czy *Olszowski de Olszowa*). Por. ustalenia Moniki Kresy (2011) dotyczące wielomotywacyjności nazwisk.

⁹ Definicję *pola znaczeniowego* przyjmuję za Ryszardem Tokarskim (1984), który definiuje je jako „grupę wyrazów powiązanych wspólnym znaczeniem, między którymi istnieją określone relacje znaczeniowe mające dawać w konsekwencji system zwarty i hierarchiczny” (s. 11).

¹⁰ Przez *apelatyw antroponimiczny* rozumiem apelatyw stanowiący podstawę motywacyjną dla danego nazwiska.

¹¹ Zapisywany także jako: *Znojęk*.

W dalszej kolejności wyeliminowałam te nazwiska o potencjalnej motywacji apelatywnej, które mają wyraźną proveniencję odmiejscową, tzn. istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że zostały utworzone od nazw miejscowości należących do parafii Daleszyce lub do parafii sąsiednich, np. *Słowiecki* (< n. m. *Słopiec*; por. ap. *słopiec* 'słop, potrzask, łapka na ryby' SEB), *Złotnicki* (< n. m. *Złotniki*; por. ap. *złotnik*). W wypadku części z nich pojawiały się analityczne deskrypcje typu *Słowiecki de Słopiec*, jasno wskazujące na odmiejscowe pochodzenie nazwiska.

Ostatnim etapem było wykluczenie z analizy nazwisk motywowanych przez apelatywy obce (m.in. łacińskie, niemieckie, rosyjskie, węgierskie), por. *Szewelski* (< wsł. *szewelit* 'ruszyć; poruszyć, wzruszyć'), *Figulus* (< łac. *figulus* 'garncarz'), *Wojdan* (< węg. *wojda* 'wojewoda'), *Grelowski* (< śrwniem. *grel* 'nieokrzesany, kłótniwy' lub *grell* 'jaskrawy, krzykliwy').

Ustalanie podstawy motywacyjnej

Przykładem antroponimu, którego motywacja może być odczytywana na dwa sposoby, jest nazwisko *Kuzerka/Kuzderka* – por. rys. 1.

Rysunek 1

Ustalanie podstawy motywacyjnej nazwiska – przykłady wpisów metrykalnych

3.10.1672, K s U - II

3. Sbris Ego Christophorus
Sumowicz VED Baptisavi Filiam
Haedvigim **STANISLAI KUZERKA**
et Marinae Kurosiowká Congu
legittm de Villa Krayno. Patrini
Stanislaus Broszka
et Agnes Bielecka de Oppido.

Kuzerka < ap. *kozera*
'gra w karty' SXVI

11.11.1686, K s U - III

Ego Valentinus Klimkewic baptisavi
Nicolaum **STANISLAI**
KUZDERKA et Marina c.l. de Villa
Krayno. Patrini Andreas Daliancyk
et Marina Zieloncyna.

Kuzderka < ap. gw. *kuzdrać*
się 'wybierać się powoli
w drogę' SGP

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KsU-II i KsU-III

Przedstawione zapisy identyfikują tego samego mężczyznę. Forma *Kuzderka* występuje jednokrotnie, natomiast forma *Kuzerka* jest notowana kilka razy w odniesieniu do wspomnianego człowieka oraz kilka razy w odniesieniu do innych ówczesnych mieszkańców parafii Daleszyce. Dysponując wyłącznie danymi z 1686 r., można by uznać, że nazwisko zostało ufundowane przez ap. *kuzdrać się*, nie zaś *kozera*. Oznacza to, że im zebrany materiał historyczny jest obszerniejszy, tym większa szansa na wskazanie realnej motywacji dla danego nazwiska.

Wątpliwości interpretacyjnych podczas ustalania podstawy motywacyjnej nazwisk historycznych może przysparzać nie tylko ograniczony materiał badawczy, lecz także fonetyczne cechy gwarowe utrwalone w antroponimach. W wypadku nazwisk, w których cechy dialektalne uniemożliwiały mi stwierdzenie, od jakiej podstawy zostały one utworzone, kierowałam się frekwencją notacji danych wariantów, np. *Sumowicz* [1]¹²/*Szumowicz* [15] (< ap. *sum* czy ap. *szum*? mazurzenie czy szadzenie?)¹³.

W wypadku nazwisk, dla których można by wskazać więcej niż jedną motywację apelatywną (nazwisko równe formalnie apelatywowi lub nazwisko derywowane od apelatywu), np. *Sikoń*: ap. *sikoń* lub *Sik-oń*: ap. *sikać*, decydowałam o uznaniu nazwiska za równe apelatywowi, jeżeli w słownikach polszczyzny historycznej notowano taką jednostkę. Jeśli zaś nazwisko fundował apelatyw o dwóch lub kilku znaczeniach, za obowiązujące uznawałam to, które było notowane jako pierwsze przez SXVI i/lub SXVII.

Jeżeli leksem motywujący nazwisko nie zmieniłby kategorii semantycznej, to podczas klasyfikacji tematycznej zebranego słownictwa każdorazowo podawałam wyraz podstawowy jako podstawę fundującą antroponim (tzn. za podstawę nazwiska *Baranek* uznaję ap. *baran*, nie *baranek*, jeżeli w materiale notowane jest nazwisko *Baran*).

Kwalifikacja tematyczna apelatywów antroponimicznych

Przyjmuję – za *Wielkim słownikiem języka polskiego PAN* (WSJP, 2007) – trójpoziomowy podział na sfery, pola i podpola znaczeniowe, np. sfera CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA > pole PRACA > podpole ZAWODY.

Jednostki antroponimiczne, w których podstawach motywacyjnych są obecne złożenia i zrosty¹⁴, przyporządkowuję do dwóch klas (każdy element do osobnej klasy)¹⁵, np. nazwisko *Miąszygroz* (< ap. *miąszy* + ap. *groz*):

ap. *miąszy* ‘gruby, mięsisty’: KATEGORIE FIZYCZNE → CECHY I WŁAŚCIWOŚCI MATERII → CECHY DOTYKOWE

ap. *groz* ‘moneta’: CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE → FINANSE → WALUTA

W wypadku apelatywów, które w WSJP przyporządkowano do dwóch lub więcej klas, wyboru dokonywałam arbitralnie, np. nazwisko *Pułtorak*, motywowane przez apelatyw *półtorak* ‘moneta’, w odniesieniu do którego WSJP podaje następującą kwalifikację tematyczną:

¹² W nawiasie kwadratowym podaję każdorazowo liczbę poświadczeń danej formy.

¹³ Należy pamiętać, że w XVII w. nazwiska miały różne odmianki graficzne, fonetyczne itp., a wskazanie podstawy nie musiało być uzależnione od frekwencji danego nazwiska. Ponadto, zdarzały się błędy spowodowane przez osoby spisujące księgi.

¹⁴ Mamy tutaj do czynienia zarówno z nazwami złożonymi już na gruncie apelatywnym, które weszły do grupy propriiów w wyniku onimizacji, jak i ze złożeniami powstałymi dopiero na płaszczyźnie proprium (por. Magda-Czekaj, 2007, s. 228).

¹⁵ Nie dotyczy to jednostek, w których występują wyrazy funkcyjne – ze względu na ich atematyczność, np. *Podgorski*, *Zaleski*, *Sobieray*, *Podlesinski*.

CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE → TRADYCJA → ŚWIAT DAWNYCH EPOK
I WYDARZENIA HISTORYCZNE

CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE → FINANSE → WALUTA

Należy pamiętać, że WSJP jest słownikiem synchronicznym, rejestrującym leksykę współczesną. Przyporządkowanie leksemu *półtorak* do drugiej z zaprezentowanych grup byłoby zasadne w wypadku badań dotyczących pól sfer, pól i podpól znaczeniowych leksyki z XX i XXI w. Podczas badań dotyczących słownictwa XVII-wiecznego bezdyskusyjnie jest przyporządkowanie wspomnianej jednostki do grupy pierwszej.

Jeżeli autorzy WSJP nie notują danej jednostki (np. należącej do leksyki archaicznej czy gwarowej), dokonywałam kwalifikacji tematycznej zaproponowanej przez WSJP.

Jak pisze Renata Gliwa (2012), „struktura znaczeniowa wyrazów zawiera nie tylko obligatoryjne składniki znaczenia, ale także składniki konotacyjne. Ich podstawą jest semantyka kulturowa, obowiązująca w danej grupie społecznej” (s. 262). Górny (2003) przyjęła rozszerzoną koncepcję znaczenia wyrazu, w której uwzględnia się komponenty desygnacyjne i konotacyjne apelatywów antropomicznych (w takim wypadku wyraz może należeć do dwóch różnych pól semantycznych). W swoich badaniach zajmuję się wszystkimi nazwiskami odapelatywnymi, nie tylko odprzezwiskowymi, więc kreacja części spośród nich nie ma charakteru metaforycznego ani metonimicznego, nie jest nacechowana ekspresywnie (np. określenia odzawodowe). W związku z tym zdecydowałam się – chcąc uzyskać wyniki możliwie jak najbardziej obiektywne – uwzględnić w prezentowanej klasyfikacji wyłącznie znaczenie desygnacyjne apelatywów fundujących nazwiska, czyli motywację językową¹⁶.

Sfery, pola i podpola znaczeniowe – klasyfikacja

Zgodnie z podziałem proponowanym przez twórców WSJP apelatywy fundujące badane nazwiska podzieliłam na następujące sfery, pola i podpola znaczeniowe¹⁷:

I. CZŁOWIEK I PRZYRODA [418]

1. ŚWIAT ZWIERZĄT [255]:

- a) ZWIERZĘTA DOMOWE I HODOWLANE [50], np. **Ciel-osz+ek** (*Jacobus Czielosek a minerna Smjczka*, 1615) < ap. *cielę* ‘młoda krowa’ SXVII; **Byk** (*Mathias Bjyk de Villa Słopiecz*, 1602) < ap. *byk* ‘samiec krowy’ SXVI;
- b) BUDOWA I FUNKCJONOWANIE ORGANIZMÓW ZWIERZĘCYCH [47], np. **Gardziel** (*Michael Gardziel, oppido*, 1698) < ap. *gardziel* ‘szyja oraz jej wewnętrzne organy’ SXVI; **Pokrątk** (*Jacobus Pokrątk de oppido*, 1612) < ap. *pokrątk* ‘nerka’ SXVI;

¹⁶ Ustalenie motywacji onomastycznej w odniesieniu do antropimów historycznych jest często – z uwagi na zerwanie związku z sytuacją motywacyjną – niemożliwe (Cieślukowa, 1994, s. 196).

¹⁷ W całej klasyfikacji stosuję następującą formę zapisu przykładów: [nazwisko – podział słowotwórczy] ([notacja z księgi metrykalnej zawierająca nazwisko], [rok poświadczenia danej jednostki]) < [apelatyw] [znaczenie apelatywu] [źródło definicji].

- c) PTAKI [44], np. **Kań-ka** (*Albertus kańka de Oppido*, 1606) < ap. *kania* ‘drapieżny ptak z rodziny sokołów’ SXVII; **Sęp-ik** (*Albertus Sępić de Wola*, 1603) < ap. *sęp* ‘ptak drapieżny’ Sstp;
- d) ZWIERZĘTA LEŚNE I POLNE [39], np. **Jeż** (*Andreas Jeż, oppido*, 1666) < ap. *jeż* ‘niewielki ssak owadożerny’ SXVI; **Kun-ka** (*Sobestianus kunka a minerna Smęcza*, 1614) < ap. *kuna* ‘niewielkie drapieżne zwierzę’ Sstp, SXVII;
- e) HODOWLA ZWIERZĄT I OPIEKA NAD NIMI / CZŁOWIEK WOBEC ZWIERZĄT [31], np. **Sieczk-owicz** (*Joannes Sieczkowicz*, 1661) < ap. *sieczka* ‘słoma pościęta drobno na paszę dla bydła’ SXVII; **Ptasznik** (*Stanislaus Ptasnik de oppido*, 1609) < ap. *ptasznik* ‘hodowca ptaków; myśliwy, polujący z ptakami’ Sstp;
- f) OWADY [22], np. **Czerw-ik** (*Albertus Cerwik, Molendino*, 1670) < ap. *czerw* ‘robak [przeważnie taki, którego uznawano za szkodnika]’ SXVI; **Szerszeń** (*Matthias Serszeń a minerna Borkow*, 1614) < ap. *szerszeń* ‘owad z rodziny os’ SXVII;
- g) ZWIERZĘTA WODNE [15], np. **Szczubiał-ka** (*Martinus Szczubiłka de Czisow*, 1603) < ap. *szczubiał* ‘szczupak’ SXVI; **Szczuk-owicz** (*Joannes Walczik Szczukowicz*, 1611) < ap. *szczuka* ‘szczupak’ Sstp;
- h) ZWYCZAJE I ZACHOWANIA ZWIERZĄT [7], np. **Barcz-yk** (*Stanislaus Barczyk*, 1692) < ap. *barczeń* ‘ryczeń’ Sstp; **Szczek-al+ik** (*Andreas Stroiwqs alias Szcekalik*, 1658) < ap. *szczekać* ‘o psie: wydawać właściwy sobie głos, ujadać’ SXVII.

2. ŚWIAT ROŚLIN I GRZYBÓW [85]:

- a) BUDOWA I FUNKCJONOWANIE ROŚLIN [23], np. **Śniat-ek** (*Joannes Sniatek, Oppido*, 1659) < ap. *śniat* ‘główny pęd krzewu’ Sstp; **Szyszczyk-yk** (*Benedictus Szyszczyk, oppido*, 1669) < ap. *szyszka* ‘zdrzewniały kwiatostan roślin iglastych’ Sstp;
- b) DRZEWA I KRZEWY [24], np. **Jemiolo** (*Simon Jemiolo de oppido*, 1610) < ap. *jemiolo*, *jemiola* ‘roślina zimotrwała pasożytująca na drzewach liściastych i iglastych’ SXVI; **Lip-cz+yk** (*Bartholomeus Lypczyk* < ap. *lipa*, 1658) ‘drzewo z rodziny lipowatych, miódodajne’ SXVI;
- c) OWOCE I WARZYWA [10], np. **Malin-ek** (*Martinus Malinek, Villa Niestachow*, 1678) < ap. *malina* ‘roślina z rodziny różowatych; malina właściwa i jej owoc’ SXVI; **Marchewka** (*Adamus Marchewka, Oppido*, 1659) < ap. *marchewka* Sstp;
- d) ROŚLINY LEŚNE I ŁĄKOWE [10], np. **Kiprz-yk** (*Simon kiprzyk de Oppido*, 1607) < ap. *kiprz* ‘kiprzyca; gatunek rośliny’ Sstp; **Majerun** (*Joannes Maierun de oppido*, 1616) < ap. *majerun* ‘roślina aromatyczna z rodziny wargowych, używana w lecznictwie i jako przyprawa kuchenna’ SXVI;
- e) GRZYBY [10], np. **Zielonka** (*Gregorius Zielonka*, 1686) < ap. *zielonka* ‘gatunek grzyba’ SW; też ap. *zielonka* ‘rodzaj ziela’;
- f) ROŚLINY UPRAWNE [7], np. **Pasternacz-ek** (*Mathias Pasternaczek, Villa Słopiec*, 1658) < ap. *pasternak* ‘pasternak domowy albo polny, rośliny żółto kwitnące z rodziny baldaszkowatych’ SXVI;
- g) ROŚLINY OZDOBNE [1]: **Róż-ycz** (*Chrystophorus Rozjcz de oppido*, 1617) < ap. *róza* ‘kolczasty krzew ozdobny o pięknych kwiatach’ SXVII.

3. ZIEMIA [55]:

- a) UKSZTAŁTOWANIE TERENU [33], np. **Gozd-ek** (*Martinus Gozdek de Bielinj*, 1611) < *gozd* 'las' Sstp; **Góra** (*Michael Gora*, 1666) < ap. *góra* 'znaczna wyniosłość ziemi, wzniesienie terenu' SXVI;
- b) UPRAWA ROLI [15], np. **Skib-icki** (*Andreas Szkibiczki*, 1667) < ap. *skiba* 'bryła ziemi odrzucona przez pług przy oraniu' SXVII; **Snop-ek** (*Staus Snopek a Bielinj*, 1612) < ap. *snop* 'pęk zżętego zboża albo słomy związany powrośtem' SXVII;
- c) MINERAŁY I PIERWIASTKI [5], np. **Rubin-ek** (*Jozephus Rubinek de Ciszow*, 1604) < ap. *rubin* 'minerał, drogi kamień o czerwonej barwie' SXVII;
- d) ZBIORNIKI WODNE [2], np.: **Kałuża** (*Joannes kałuza de Bielinj*, 1605) < ap. *kałuża* 'zagłębienie w ziemi wypełnione wodą pochodzenia deszczowego; także większy zbiornik wodny; sadzawka' SXVI.

4. POGODA [15]:

- a) ZJAWISKA I WARUNKI ATMOSFERYCZNE [15], np. **Piorun-k+owicz** (*Stanislaus Piorunkowyc*, 1670) < ap. *piorun* 'wyładowanie atmosferyczne' Sstp; **Zimny-wiatr** (*Gaspar Zimnywiatr de Villa Słopiec*, 1699) < ap. *zimny* + ap. *wiatr* 'powietrze w ruchu' Sstp.

5. NIEBO I WSZECHŚWIAT [8]:

- a) PORY DNIA [5], np. **Wieczor-cz+yk** (*Leonardus Wiezorczyk de oppido*, 1612) < ap. *wieczór* 'pora między zachodem słońca a nocą' Sstp;
- b) GWIAZDY I PLANETY [3], np. **Komet-ka** (*Martinus kometka de krajno*, 1607) < ap. *kometa* 'ciało niebieskie ukazujące się nieregularnie na niebie w postaci gwiazdy' SXVI.

II. CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA [304]

1. PRACA [136]:

- a) ZAWODY [98], np. **Cyrulik** (*Antonius Cyrulik, oppido*, 1698) < *cyrulik* 'felczer, goli-broda' SXVII; **Miecznik** (*Josephus Miecznik*, 1685) < ap. *miecznik* 'rzemieślnik wy-rabiający miecze, płatnerz' SXVI;
- b) MATERIAŁY I NARZĘDZIA PRACY [27], np. **Kłama** (*Gregorius Klama, Cudina Borkow*, 1669) < ap. *klama* 'rodzaj kleszczy lub obcęgow' SXVI; **Stąpor-ek** (*Bartholomaeus Stoporek, Villa Brzechow*, 1664) < ap. *stąpor* 'tłuczek' Sstp;
- c) RODZAJE PRACY [11], np. **Rub-ak** (*Nicolaus Rubak*, 1694) < ap. *rubać* 'uderzając ostrym i ciężkim narzędziem, ciąć, łupać, rozбивać na kawałki' SXVII; **Wciśl-icki** (*Alexander W Cislicki*, 1697) < ap. *wcisnąć* 'wtłaczać, wpychać' SW.

2. JEDZENIE I JEGO PRZYGOTOWANIE [63]:

- a) RODZAJE POKARMU/POTRAW I ICH CECHY [40], np. **Bundz-ik** (*Stanislaus Bundzik de kraino*, 1604) < ap. *bundz* 'ser z mleka owczego' KR; **Śmietan-ka** (*Stanislaus Smiotq̄nka*, 1660) < ap. *śmietana* 'tłusta substancja zbierająca się na powierzchni mleka' KR;

- b) CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z PRZYRZĄDZANIEM JEDZENIA [9], np. **Warz-yn+ski** (*Jozephus Warzjński alias Sabelnik*, 1679) < ap. *warzyć* 'gotować' SXVII;
- c) MIEJSCA, OSOBY, PRZEDMIOTY, SYTUACJE I CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z JEDZENIEM [8], np. **Pap-aj+ek** (*Matthaeus papaiek de Dalesjczye*, 1604) < ap. *papać* 'jeść, być karmionym papką' SXVI;
- d) UŻYWKI [5], np. **Sikoń** (*Martinus Sikoń de oppido*, 1610) < ap. gw. *sikoń* 'cienkie piwo albo wino' KR;
- e) PRZYPRAWY/SMAKI [1]: **Soli-mleko** (*Mathias Solimleko*, 1606) < ap. *solić* 'sypać solą' Sstp + ap. *mleko*.
3. NAJBLIŻSZE ŚRODOWISKO ŻYCIA CZŁOWIEKA [60]:
- a) SPRZĘTY DOMOWE I PRZEDMIOTY CODZIENNEGO UŻYTKU [52], np. **Koszałka** (*Gregorius Koszałka*, 1669) < ap. *koszałka* 'kosz trzciniowy' SXVI; **Kozub-ek** (*Nicolaus kozubek*, 1668) < ap. *kozub* 'kosz, łubianka' SXVI;
- b) DOM I INNE MIEJSCA ZAMIESZKANIA ORAZ ICH OTOCZENIE [7], np. **Kucz-ek** (*Matthias kuczek*, 1662) < ap. gw. *kucza* 'nędzny dom' KDej;
- c) CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z CODZIENNYM ŻYCIEM W DOMU [1]: **Pil-cz+yk** (*Gregorius pilczyk de Borkow*, 1611) < ap. *pilić* 'dogłądać, mieć baczenie, zwracać uwagę' SXVI.
4. UBRANIE [27]:
- a) CZYNNOŚCI, PRZEDMIOTY I OSOBY ZWIĄZANE Z ROBIENIEM I NOSZENIEM UBRAN [13], np. **Pakuł-ka** (*Bartolomeus pakułka de Dalesycze*, 1604) < ap. *pakuły* 'włókna lniane lub konopne' SXVII; **Wyprząd-ek** (*Gregorius Wyprządek, Oppido*, 1687) < ap. *wyprządać* 'przędąc, wyrobić, wyciągnąć, wysnuć, uprząść' SW;
- b) OZDOBY I DODATKI [9], np. **Kutas-ek** (*Albertus kutaszek de Hutha widatek*, 1608) < ap. *kutas* 'ozdoba na czapce w kształcie pędzelka na sznurku' SXVI;
- c) RODZAJE UBRAN [5], np. **Kożusz-ek** (*Andreas kozuszek de oppido Daliesiczze*, 1602) < ap. *kożuch* 'wierzchnie odzienie ze skór zwierzęcych wyprawionych wraz z włosiem' SXVI.
5. RODZINA [14]:
- a) CZŁONKOWIE RODZINY¹⁸ [14], np. **Putko** (*Casimirus Putko, Oppido*, 1687) < ap. *putek* 'ojciec chrzestny, kum' Sstp; **Stryk-owicz** (*Simon Strykowicz*, 1683) < ap. *stryk* 'stryj' Sstp.
6. CZAS WOLNY [4]:
- a) GRY I ZABAWY [3], np. **Kuzer-ka** (*Albertus Kuzerka, Villa Krayno*, 1668) < ap. *kozera* 'gra w karty' SXVI;
- b) ROZRYWKA [1]: **Kugl-iński** (*Bartholomaeus Kuglinski*, 1662) < ap. *kugle* 'żarty, dowcipy' SXVI.

¹⁸ Znalazły się tutaj nazwiska motywowane przez apelatywę nazywające zarówno relacje pokrewieństwa, jak i relacje powinowactwa.

III. KATEGORIE FIZYCZNE [129]

1. CECHY I WŁAŚCIWOŚCI MATERII [94]:

- a) RUCH I SPOCZYNEK [24], np. **Bieg-aj** (*Stanislaus Bigaj*, 1607) < ap. *biegać* 'szybko posuwać się naprzód przy pomocy nóg' SXVI; **Kolib-an** (*Joan koliban*, 1607) < ap. *kolebać*¹⁹ 'kołysać, chwiać' SXVI;
- b) STAN SKUPIENIA, TRWAŁOŚĆ MATERII [21], np. **Dziura** (*Matthias Dziura, Opp*, 1673) < ap. *dziura* 'otwór, wyłom, wyrwa, rozdarcie' SXVI; **Pęk-al+ski** (*Andreas Pękalski*, 1697) < ap. *pękać* 'przestawać być całym, rozpadać się' Sstp, 1697;
- c) TEMPERATURA I OGIEŃ [14], np. **Ciepl-ek** (*Albertus Czieptek de oppido*, 1611) < ap. *ciepły* 'pośredni między gorącym a zimnym, letni' SXVI; **Ożeg-ał+ka** (*Albertus Ozegałka*, 1692) < ap. *ożegać* 'opalać, przypalać' SXVI;
- d) JAKOŚĆ I INTENSYWNOŚĆ [10], np. **Pospieszny** (*Joannes Pospieszny*, 1684) < ap. *pospieszny* 'szybki' NwP; **Rychta** (*Paulus Rychta, Oppido*, 1688) < ap. *rycht* 'porządek, porozumienie, ład, harmonia' SW;
- e) KSZTAŁTY I FIGURY [8], np. **Kula** (*Joannes kula de Czisow*, 1610) < ap. *kula* 'bryła geometryczna' SXVI;
- f) DŹWIĘKI [7], np. **Hurko** (*Jacobus Hurko de oppido*, 1611) < ap. gw. *hurkać* 'tłuc się, huczeć, stukać' SGP;
- g) WIELKOŚĆ [4], np. **Kusi-ar+ski** (*Joannes Qsiarski, Oppido*, 1677) < ap. *kusy* 'skrócony' SXVI;
- h) ZAPACHY [3], np. **Parcz-yk** ([...] ²⁰ *Parczyk*, 1683) < ap. *park* 'przykry dla człowieka zapach niektórych zwierząt, wydzielany przez nie w okresie godowym' SXVII²¹;
- i) CECHY DOTYKOWE [2], np. **Miąszy-grosz** (*Laurentius Miąszygrosz Skorzeszyce*, 1658) < ap. *miąszy* 'gruby, mięsisty' Sstp + ap. *grosz*;
- j) WZORY [1]: **Wzor-ek** (*Franciscus Wzorek Villa Krayno*, 1669) < ap. *wzór* 'deseń' SW.

2. CECHY I WŁAŚCIWOŚCI CZASU [19]:

- a) KALENDARZ I MIARY CZASU [12], np. **Marzec** (*Mathias Márzec, Villa Słopiec*, 1671) < ap. *marzec* 'trzeci miesiąc w roku' SXVI;
- b) UPŁYW CZASU [7], np. **Czek-al+ski** (*Andreas Cekalski*, 1695) < ap. *czekać* 'zatrzymać się w miejscu lub czasie, nim coś nastąpi' SXVI.

3. ILOŚĆ, LICZBY I LICZENIE [9]:

- a) OGÓLNE OKREŚLENIA ILOŚCI [7], np. **Odrobina** (*Albertus Odrobina*, 1609) < ap. *odrobina* 'mały kawałeczek czegoś' SXVI;
- b) SZCZEGÓŁOWE OKREŚLENIA ILOŚCI [2], np. **Cztery-bieda** (*Joannes Czterybieda de Daleszycze*, 1607) < ap. *cztery* 'liczebnik główny' SXVI + ap. *bieda*.

¹⁹ Z gwarowym podwyższeniem artykulacyjnym *e > i* (*kolebać > kolibać*).

²⁰ Imię nieczytelne w materiale źródłowym.

²¹ Być może także od ap. gw. *parkać się* 'spółkować'.

4. CECHY I WŁAŚCIWOŚCI PRZESTRZENI [7]:

- a) MIEJSCE I JEGO USYTUOWANIE W PRZESTRZENI²² [4], np. **Zawrzy-kraj+ek** (*Matthias Zawrzykrajek a Brzechow*, 1615) < ap. *zawrzec* + ap. *kraj*;
- b) KIERUNEK [2], np. **Lew-iń+ski** (*Stanislaus Lewinski de Oppido*, 1608) < ap. *lewy* 'mieszczący się, położony (bliżej lub dalej) po stronie serca i po stronie ręki bliższej sercu' SXVI;
- c) UŁOŻENIE WZGLĘDEM SIEBIE [1]: **Duln-ik** (*Franciscus Dulnik*, 1689) < ap. *dolny* 'znajdujący się u spodu, na dole, niżej położony' SXVI.

IV. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE [134]

1. ZASADY WSPÓŁŻYCIA SPOŁECZNEGO [34]:

- a) ZACHOWANIA I WYRAŻENIA NIEAKCEPTOWANE SPOŁECZNIE [20], np. **Brd-ysz+ek** (*Stanislaus Brdyszek, Ferricudina Borkow dicta*, 1685) < ap. *brdać* 'mówić od rzeczy, pleść głupstwa' SXVI; **Gwałc-ik** (*Adamus Gwałcik*, 1660) < ap. *gwałt* 'przemoc, napaść, w odniesieniu do kobiety: zmuszenie siłą do odbycia stosunku seksualnego; przestępstwo, naruszenie norm prawnych lub moralnych' SXVII;
- b) STOSUNKI, GRUPY I ORGANIZACJE SPOŁECZNE [10], np. **Kmieć-ik** (*Alber. Kmiećik*, 1697) < ap. *kmieć* 'włościanin, rolnik, bogaty gospodarz' SXVI; **Sługa** (*Michael Sługa*, 1695) < ap. *sługa* 'ten, kto pozostaje na służbie u kogo' SXVII;
- c) ZWROTY GRZECZNOŚCIOWE I ZACHOWANIA AKCEPTOWANE SPOŁECZNIE [4], np. **Dyg-as** (*Albertus Digas, Cudina Smykow*, 1682) < ap. *dygać* 'kłaniać się, uginając kolana' SL, SW, też ap. *dyg* 'ukłon, taniec' SXVI.

2. RELIGIA I KOŚCIÓŁ [25]:

- a) WYZNANIA: ZASADY I PRAWDY WIARY [12], np. **Anioł** (*Albertus Anioł de dalesjczye*, 1606) < ap. *anioł* 'istota duchowa zajmująca miejsce między Bogiem a ludźmi, wysłannik Boga na ziemi' SXVII; **Dławi-dusza** (*Matthias dławidusza de Oppido*, 1609) < ap. *dławić* + ap. *dusza* 'byt niematerialny, stworzony przez Boga, nieśmiertelny' SXVI;
- b) OSOBY ZWIĄZANE Z RELIGIĄ I KOŚCIOŁEM [7], np. **Papież** (*Stanislaus Papiesz, opp*, 1666) < ap. *papież* 'głowa Kościoła katolickiego' SXVI;
- c) SAKRAMENTY, ZWYCZAJE I OBRZĘDY RELIGIJNE (I PRZEDMIOTY Z NIMI ZWIĄZANE – dop. A.Ł.) [6], np. **Pacior-ek** (*Bartholomaeus Paciorek, Villa Brzechow*, 1666) < ap. *pacierz* 'modlitwa' KR.

3. WOJSKO I WOJNA [20]:

- a) BRONŃ [13], np. **Kord-ek** (*Albertus Kordek, Molendino Marzysicensi*, 1662) < ap. *kord* 'krótki miecz' SXVI; **Łucz-ka** (*Jacobus Łuczka de oppido*, 1616) < ap. *łuk* 'rodzaj broni' SXVII;

²² W tym podpolu umieściłam też 3 nazwiska fundowane przez apelatywy oznaczające okolicę, poblizę: *kolica* SW oraz gw. *rozdoba* SGPK, mimo że WSJP przy kwalifikacji tematycznej leksemu *okolica* podaje jedynie sferę semantyczną KATEGORIE FIZYCZNE i pole semantyczne CECHY I WŁAŚCIWOŚCI PRZESTRZENI.

- b) CZYNNOŚCI, PRZEDMIOTY, MIEJSCA ZWIĄZANE Z WOJSKIEM I WOJNĄ [4], np. **Wojn-icki** (*Simon Woiniczki de oppido*, 1617) < ap. *wojna* 'walka' Sstp;
- c) OSOBY ZWIĄZANE Z WOJSKIEM I WOJNĄ [3], np. **Ułan-ek** (*Benedictus Ułanek de Cisow*, 1608) < ap. *ułan* 'żołnierz lekkiej jazdy' SEB.

4. FINANSE [19]:

- a) WŁASNOŚĆ [15], np. **Bogacz-yk** (*Andreas Bogaczyk, Oppido*, 1662) < ap. *bo-gacz* 'człowiek zamożny, majątny' SXVI; **Dziedzicz-ek** (*Stanislaus Dziedzicek*, 1691) < ap. *dziedzic* 'ten, kto wchodzi w posiadanie czego, spadkobierca' SXVII;
- b) WALUTA [4], np. **Pieniąż-ek** (*Sebastianus Pięniązek*, 1678) < ap. *pieniądz* 'środek płatniczy' SXVII.

5. FUNKCJONOWANIE PAŃSTWA [17]:

- a) URZĘDY I ICH FUNKCJONOWANIE [12], np. **Pisarz** (*Martinus Pisarz, Cudina Borkow*, 1671) < ap. *pisarz* 'urzędnik, kancelista' SXVII; **Rychtarz** (*Sebastianus Rychtarz, Vila Kraino*, 1681) < ap. *rychtarz* 'sędzia, też urzędnik administracyjny sprawujący funkcję sędziego' SXVI;
- b) WŁADZA PAŃSTWOWA [5], np. **Król** (*Simon Król, Villa Skorzeszjce*, 1679) < ap. *król* 'monarcha, koronowany władca suwerennego państwa; panujący' SXVI.

6. PRZYNALEŻNOŚĆ I PODZIAŁ TERYTORIALNY [10]:

- a) NAZWY OSÓB ZE WZGLĘDU NA ICH POCHODZENIE I PRZYNALEŻNOŚĆ TERYTORIALNĄ [10], np. **Góral** (*Albertus Goral*, 1695) < ap. *góral* 'mieszkaniec gór' SXVII; **Przychodzień** (*Andreas Przychodzien*, 1697) < ap. *przychodzień* 'przybysz' NwP.

7. JEZYK [5]:

- a) MÓWIENIE [5], np. **Gorg-os+ik** (*Mart. Gorgosik*, 1611) < ap. *gorgolić* 'mówić niewyraźnie, bełkotać' SXVI.

8. EDUKACJA I OŚWIATA [2]:

- a) SZKOŁA [2], np. **Bakałar-cz+yk** (*Martinus Bakałarczyk, Borkow*, 1674) < ap. *bakałarz* 'nauczyciel szkoły elementarnej, nauczyciel domowy' SXVI.

9. TRADYCJA [2]:

- a) WIERZENIA I PRZESĄDY [2], np. **Zmor-ka** (*Jacobus Zmorka de Oppido*, 1608) < ap. *zmora* 'duch nocny, mara' SW.

V. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA [96]

1. BUDOWA I FUNKCJONOWANIE CIAŁA LUDZKIEGO [36]:

- a) CZĘŚCI CIAŁA, ELEMENTY I SUBSTANCJE SKŁADOWE [19], np. **Brod-al(i)a** (*Jacobus Brodalia*, 1602) < ap. *broda* 'część twarzy poniżej dolnej wargi' SXVI; **Gęb-ka** (*Albertus Gęmbka, opdo*, 1674) < ap. *gęba* 'usta; wargi' SXVII;

- b) CZYNNOSCI I STANY FIZJOLOGICZNE [12], np. **Charcz-yński** (*Casimierus Charcyński*, 1678) < ap. *charkać* 'głośno wydobywać z gardła jakiś płyn (flegmę lub krew), spluwać, krztusić się' SXVII; **Pierdzi-och** (*Albertus Pierdzioch de Daleszycze*, 1607) < ap. *pierdzieć* 'oddawać gazy, wypuszczać głośno wiatry' SXVI;
- c) ZMYŚLY [5], np. **Głuszek** (*Andreas Głuszek, oppido*, 1664) < ap. *głuszek* 'człowiek przygłuchy' SXVII.

2. OKREŚLENIA FIZYCZNOŚCI CZŁOWIEKA [34]:

- a) WYGLĄD [27], np. **Chudz-ik** (*Andreas Chudzik*, 1661) < ap. *chudy* 'bardzo szczupły' SXVII; **Gładysz** (*Andreas Gładysz, oppido*, 1666) < ap. *gładysz* 'przystojny, ładny mężczyzna' SXVII;
- b) SPRAWNOŚĆ I WYDOLNOŚĆ ORGANIZMU [7], np. **Krzep-icki** (*Albertus Krzepicki, Borkow*, 1687) < ap. *krzepa* 'siła' KR.

3. BIEG ŻYCIA [10]:

- a) NARODZINY I DZIECIŃSTWO [1]: **Malczyk** (*Casimirus Malcyk, Villa Krayno*, 1697) < ap. *malczyk* 'malec' SW;
- b) DORASTANIE I DOJRZAŁOŚĆ [6], np. **Młodz-cz+ak** (*Sebastiaus Młodczak*, 1684) < ap. *młody* 'taki, który jest w początkowym okresie swojego życia; który nie jest jeszcze dojrzały, dorosły' SXVI; **Młokosz-ek** (*Thomas Młokoszek*, 1696) < ap. *młokos* 'młody człowiek' KR, 1696;
- c) STARZENIE SIĘ [1]: **Bzdycz-ek** (*Stanislaus Bzdyczek, Villa Słopiec* < ap. gw. *bzydk* 'stary mężczyzna' SGPK, 1672²³;
- d) ŚMIERĆ [2], np. **Kostusz-ka** (*Mathaeus Kostuska, Villa Kraino*, 1608) < ap. gw. *kostucha* 'śmierć' KDej.

4. PIELĘGNACJA CIAŁA [9]:

- a) CZYNNOSCI ZWIĄZANE Z PIELĘGNACJĄ CIAŁA I ICH EFEKTY [9], np. **Pindr-al** (*Albertus Pindral, Villa Krayno*, 1688) < ap. gw. *pindrzyć się* 'stroić się, mizdrzyć się' NwP.

5. CHOROBY I ICH LECZENIE [7]:

- a) PRZYCZYNY, OBJAWY I SKUTKI CHORÓB [5], np. **Sodel** (*Casimirus Sodel*, 1668) < ap. *sodzel* 'wrzód' KR;
- b) RODZAJE CHORÓB [2], np. **Trąd-ow+ita** (*Joan Tradowita*, 1613) < ap. *trąd* 'choroba zakaźna' SW.

VI. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA [90]

1. USPOSOBIENIE CZŁOWIEKA [30]:

- a) OKREŚLENIA CZŁOWIEKA ZE WZGLĘDU NA JEGO CECHY CHARAKTERU, TEMPERAMENTU, ZDOLNOŚCI I UMIEJĘTNOŚCI [30], np. **Dubiel** (*Joan Dubiel*, 1615) < ap. *dubiel* 'tępy, nieokrzesany człowiek; prostak, głupiec' SXVI;

²³ Być może też od ap. *bździć* 'oddawać gazy' SXVI.

Niedbalcz-yk (*Michael Niedbalczyk*, 1684) < ap. *niedbalec* 'człowiek niestaranny, nietroszczący się o nic, leniwy' SXVII; **Trzpiot** (*Joannes Trzpiot, Villa Skorzeszyce*, 1675) < ap. *trzpiot* 'lekkoduch gadatliwy' SW, SEB.

2. DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA CZŁOWIEKA [23]:

- a) MUZYKA [23], np. **Organ-ek** (*Staus Organek de oppido*, 1611) < ap. *organy* 'największy instrument muzyczny składający się z klawiatury, pomp powietrznych, uchwytyów rejestrowych i piszczałek' SXVI; **Surm-icz** (*Petrus Surmicz de Hutha Widadek*, 1603) < ap. *surma* 'dawny instrument dęty' SXVI²⁴.

3. OCENA I WARTOŚCIOWANIE [21]:

- a) WOLA, POSTAWY, NASTAWIENIE CZŁOWIEKA WOBEC ŚWIATA I ŻYCIA [21], np. **Dbal-ski** (*Gregorius Dbalski*, 1675 < ap. *dbać* 'troszczyć się, mieć staranie o co, mieć co na pieczy' SXVII; **Domag-ał+ka** (*Sebastianus Domagałka*, 1659) < ap. *domagać się* 'żądać, dopominać się' Sstp, SXVI.

4. STANY PSYCHICZNE CZŁOWIEKA [11]:

- a) EMOCJE, UCZUCIA I ICH OKAZYWANIE [11], np. **Chych-uła** (*Clemens Chychuła de Bielinj*, 1604) < ap. *chych* 'chichot, śmiech' SXVI; **Strasz-ek** (*Matthias Straszek*, 1611) < ap. *strach* 'uczucie doświadczane w sytuacji zagrożenia' SXVII;

5. RELACJE MIĘDZYLUDZKIE [5]:

- a) OKREŚLENIA OSÓB WCHODZĄCYCH W RELACJE MIĘDZYLUDZKIE [5], np. **Kochanek** (*Matthias kochanek de oppido*, 1614) < ap. *kochanek* 'ten, kogo się kocha' SXVI.

VII. CZŁOWIEK I TECHNIKA [25]

1. BUDOWNICTWO [18]:

- a) MATERIAŁY I NARZĘDZIA BUDOWLANE [14], np. **Sprys-ka** (*Stanislaus Sprjyska*, 1608) < ap. *sprys* 'podpora z drzewa do podpierania ścian' KR; **Świdrz-yk** (*Thoma Swidrzyk a Czisow*, 1617) < ap. *świder* 'narzędzie w kształcie spiralnie skręconego pręta służące do wiercenia' SXVII;
- b) CZĘŚCI BUDOWLI [4], np. **Rynn-ik** (*Albertus Rinnik, opp*, 1666) < ap. *rynna* 'rura do odprowadzania wody z dachu budynku' SXVII; **Pował-ka** (*Thomas Powałka Villa Niestachow*, 1669) < ap. gw. *powąła* 'sufit z desek leżących na belkach poprzecznych' KDej.

2. TRANSPORT [6]:

- a) TRANSPORT LĄDOWY [6], np. **Harab-ni+ewicz** (*Joannes Harabnie-wic*, 1687) < ap. gw. *haraba* 'rodzaj powozu' SGP; **Teliga** (*Casimirus Teliga*, 1688) < ap. *teliga* 'prosty wóz gospodarski' KR.

²⁴ Możliwe także: *Surmicz* < ap. *surmacz* 'członek orkiestry wojskowej grający na surmie' (ta sama kwalifikacja tematyczna).

3. PRZEMYSŁ [1]:

- a) MATERIAŁY UŻYWANE W PRZEMYSŁE [1]: **Krycz-ka** (*Joannes Kryczka, Molidino, 1685*) < ap. gw. *kryca* ‘żelazo kute’ KR.

Apelatywy antropomiczne – analiza frekwencyjno-formalna

Apelatywy należące do sfery semantycznej CZŁOWIEK I PRZYRODA ufundowały 34% wszystkich badanych nazwisk odapelatywnych i potencjalnie odapelatywnych. Na drugim miejscu znalazła się sfera CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA – 25%, kolejne sfery znaczeniowe to udział poniżej 15%: KATEGORIE FIZYCZNE – 12%, CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE – 11%, CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA – 8%, CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA – 8%, CZŁOWIEK I TECHNIKA – 2%.

Przyjrzenie się drugiemu poziomowi klasyfikacji znaczeniowej słownictwa pozwala stwierdzić, że polami najliczniej reprezentowanymi w badanym materiale są pola: ŚWIAT ZWIERZĄT [255 nazwisk, 21%²⁵], PRACA [136 nazwisk, 11%], CECHY I WŁAŚCIWOŚCI MATERII [109 nazwisk, 9%], ŚWIAT ROŚLIN I GRZYBÓW [83 nazwiska, 7%]. Apelatywy należące do czterech wymienionych pól znaczeniowych utworzyły 583 nazwiska, co stanowi 48% badanego w niniejszym opracowaniu zbioru, a więc niemal jego połowę.

Wśród podpól znaczeniowych (trzeci poziom podziału) powyżej 30 nazwisk utworzyły apelatywy zakwalifikowane do dziewięciu podpól: ZAWODY [98 nazwisk, 8%], SPRZĘTY DOMOWE I PRZEDMIOTY CODZIENNEGO UŻYTKU [52 nazwiska, 4,5%], ZWIERZĘTA DOMOWE I HODOWLANE [50 nazwisk, 4,2%], BUDOWA I FUNKCJONOWANIE ORGANIZMÓW ZWIERZĘCYCH [47 nazwisk, 3,8%], PTAKI [44 nazwiska, 3,6%], RODZAJE POKARMU/POTRAW I ICH CECHY [40 nazwisk, 3%], ZWIERZĘTA LEŚNE I POLNE [39 nazwisk, 3,2%], UKSZTAŁTOWANIE TERENU [33 nazwiska, 2,7%], HODOWLA ZWIERZĄT I OPIEKA NAD NIMI / CZŁOWIEK WOBEC ZWIERZĄT [31 nazwisk, 2,5%]. Należące do nich apelatywy ufundowały 434 nazwiska, co stanowi 35% badanego zbioru.

Udział apelatywów w tworzeniu badanego zbioru wynosi 750. Zostały one przeniesione na płaszczyznę antropomiczną poprzez onimizację lub derywację słowotwórczą. Badane apelatywy odznaczają się różnym poziomem szczegółowości. Występuje tu kilkanaście grup prezentujących relację znaczeniową hiperonim – hiponim, np. RODZINA: *Dziatczyk*, *Putko* (< *putek* ‘kum’), *Strykowic* (< *stryk* ‘stryj’), *Wnuczek*. W funkcji podstaw motywacyjnych nazwisk występują rzeczowniki (i ich jest najwięcej), czasowniki, przymiotniki i wyrażenia przymiolkowe. Dość licznie (30 antroponimów) występują złożenia i zrosty, np. *Boległowczyk* (*Andreas Bolegowczyk, 1658*), *Czterybieda* (*Joannes Czterybieda, 1607*), *Dławidusza* (*Joannes Dławidusza, 1605*), *Księżyzięć* (*Matthias Xieżyzięć, 1608*), *Pędzimeżyk* (*Adamus Pedzimeżyk, 1606*), *Skoczylas* (*Mathias Skoczylasz, 1611*), *Sobieraj* (*Laurentius Sobieray, 1659*).

²⁵ Udział procentowy wśród wszystkich 1196 poddawanych analizie nazwisk odapelatywnych i potencjalnie odapelatywnych.

Wnioski

Apelatywy tworzące badane nazwiska reprezentują siedem sfer, 36 pól i 95 podpól znaczeniowych (na 7 sfer, 45 pól i 206 podpól wyróżnianych przez WSJP – wszystkie sfery, ale nie wszystkie pola i podpola wyznaczone przez autorów WSJP znalazły w moim materiale reprezentację²⁶). Wynika z tego, że nazwy osobowe przechowują w swoich podstawach słownictwo odnoszące się niemal do wszystkich aspektów życia człowieka.

Najwięcej spośród badanych antroponimów odnosiło się do świata zwierząt, zwłaszcza zwierząt hodowlanych. Nazwy te służyły eksponowaniu cech fizycznych lub psychicznych człowieka, pierwotnie przypisywanych zwierzętom lub ze zwierzętami kojarzonych. W akcie kreacji tego typu nazwisk obecne jest podejście antropocentryczne, jednostki kreowane są poprzez porównanie świata ludzkiego do świata zwierzęcego, przy czym świat ludzi wydaje się tutaj nadrzędny wobec świata zwierząt (stosowanie metafor zwierzęcych ma zwykle charakter negatywny²⁷ – nominujący zwraca uwagę przede wszystkim na negatywne cechy nominowanego). Jak pisze Katarzyna Mosiołek-Kłosińska (1997), „sposób konceptualizacji świata zwierzęcego jest zdeterminowany przez odniesienie do świata ludzkiego” (s. 72), a język odzwierciedla najczęściej te aspekty życia zwierząt, które dotyczą ich koegzystencji z człowiekiem.

Zaskakująco dużo nazwisk odnosi się do nazw ptaków. Ptaki zawsze fascynowały ludzi, budziły ich podziw. Być może wynika to z ich związku z powietrzem, niebem (a zatem przestrzeniami wówczas niedostępnymi człowiekowi), które kojarzą nam się z wolnością, duchowością, boskością. Nazwy ptaków mają zresztą bardzo bogate znaczenia symboliczne w naszej kulturze²⁸. Można przypuszczać, że produktywność apelatywów należących do tego podpola wynika z faktu, że mogły się one odnosić do wyjątkowo wielu cech ludzkich – podstawą porównania leżącego u źródła kreacji nazwiska mogły być: kolor upierzenia, charakterystyczne cechy budowy, cechy szczególne, którymi dany gatunek wyróżnia się na tle innych (np. doskonały wzrok, widzenie w ciemności), walory głosowe, sposób zachowania się, zdobywania pożywienia czy prowadzony tryb życia – np. *Gawron* (człowiek o czarnych włosach), *Orłowski* (człowiek z dużym, niekształtnym nosem), *Sokołowski* (człowiek o doskonałym wzroku), *Słowik* (człowiek o pięknym głosie), *Sowka* (człowiek lubiący pracować w nocy), *Wrobl* (człowiek mały/niski).

²⁶ Zdecydowana większość z tych, które nie są reprezentowane w materiale, odnosi się bowiem do realiów obcych wiekowi XVII, a zwłaszcza XVII-wiecznym obszarom wiejskim i wiejsko-miejskim (albo nie jest w ogóle reprezentowana w polskiej antroponimii), por. np. podpola semantyczne: PRA-
DY, KIERUNKI I KATEGORIE ARTYSTYCZNE; TURYSTYKA; DYSCIPLINY, IMPREZY I ROZGRYWKI
SPORTOWE; POLICJA I INNE SŁUŻBY MUNDUROWE; REKLAMA I MARKETING; ELEKTRYCZNOŚĆ.

²⁷ Co ciekawe, wiele spośród nich zostało utworzonych z wykorzystaniem tzw. wyrazów „gor-
szych” (Kempf, 1985, s. 125–126) dotyczących zwierząt, tzn. takich, które – użyte w odniesieniu do
człowieka – mają charakter deprecjonujący, np. *gardziel*, *giza*, *gnat*, *jucha*, *kieł*, *łapa*, *łeb* (w odnie-
sieniu do człowieka raczej: *gardło*, *noga/ludo*, *kość*, *krew*, *zqb*, *noga*, *głowa*).

²⁸ Więcej o motywach służących tworzeniu – od nazw ptaków – przezwisk, które stały się
następnie nazwiskami, wspominają autorzy artykułu *Polskie nazwiska od nazw ptaków* (Zierhoffer
i Zierhofferowa, 2013).

W nazwiskach utworzonych od nazw roślin zostały utrwalone głównie apelatywy nazywające rośliny uprawne i polne oraz drzewa (tylko jedno nazwisko odnosi się do nazw roślin ozdobnych, do róży). Drzewa były ważnymi punktami orientacyjnymi na wsi, mogły wskazywać na miejsce zamieszkania człowieka, np. *pod lipami, za dębem, przy brzozech*²⁹, poza tym – jak wskazuje Izabela Łuc – fascynacja człowieka drzewami mogła wynikać z ludowej wiary w to, że mają one duszę i potrafią rozumieć ludzi (2016, s. 200).

W nazwiskach utworzonych od nazw potraw i pokarmów zostały utrwalone niemal wyłącznie apelatywy nazywające produkty pochodzenia odzwierzęcego: *białek, bundz, głowizna* ‘wyrób z mięsa z głów zwierząt rzeźnych’, *gomołka* ‘kulista bryłka sera’, *jajko, kiełbasa, serwatka, słonina, śmietana*.

Wśród badanych apelatywów wyraźnie rysują się przeciwstawne kategorie aksjologiczne opierające się na opozycjach typu: „cichy – głośny”, np. *Cichoń – Hurko*; „ciepły – zimny”, np. *Cieptek – Zimniczki*; „młody – stary”, np. *Młokoszek – Bzdzycezek*; „bogaty – biedny”, np. *Bogacz – Bieda*; „staranny – niedbały”, np. *Dbalski – Niedbalec* itp. Wyraźnie przedstawia się także kategoria „swoj – obcy”, wskazująca na to, że społeczność daleszycka była w XVII w. społecznością zamkniętą, por. *Kałmuk, Nowak, Nowoczeń, Osiadłko, Pludrzyk ‘pogard. Niemiec’, Przjybęcien, Przychodzien*.

W tworzeniu nazwisk odapelatywnych w badanym materiale biorą udział wyrazy polyspolite charakteryzujące człowieka z różnych perspektyw – są to określenia użyte zarówno w funkcji pejoratywnej, jak i nobilitującej konkretne cechy (psychiczne bądź fizyczne) czy/lub zachowania człowieka, por. np.: *bajarz* ‘plotkarz’, *brdać* ‘mówić od rzeczy’, *głowacz* ‘człowiek o wielkiej głowie’, *głuszek* ‘człowiek przygłuchy’, *gorgolić* ‘mówić niewyraźnie, bełkotać’, *judzić* ‘podburzać, kusić’, *legus* ‘leń’, *łaszczyc się* ‘łakomić się’, *łysak* ‘człowiek pozbawiony włosów na głowie’, *niepewny* ‘niezasługujący na zaufanie; podejrzany, wątpliwy’, *próżniak, zbytnik* ‘rozpustnik, marnotrawca’ *vs. dygać* ‘kłaniać się’, *tulić, gładysz* ‘przystojny mężczyzna’, *kochany*. Tych pierwszych jest jednak znacznie więcej – częściej zwracano bowiem uwagę na cechy negatywne lub wskazujące na czyjeś braki, odmienność, ułomność itp.³⁰ (aż 3 apelatywy odnoszą się do człowieka leworęcznego: *majda, szmaja, mania*).

Słownictwo związane z wiarą czy religią jest obecne, ale nie w tak dużej liczbie, w jakiej w tak obszernym materiale i w tak jednolitej wyznaniowo społeczności można by się spodziewać³¹. Reprezentują je raczej wyrazy odnoszące się do organizacji życia kościelnego i religijnego, wśród których znalazły się określenia zarówno odzawodowe, jak i metaforyczne, por. *dzwonnik, biskup, gwardian, kantor, pleban, papież*. Występuje tu także kilka określeń odnoszących się do życia pozaziemskiego typu *anioł, bies, dusza, raj*.

Niewiele nazwisk nawiązuje do rozrywek, do działalności artystycznej czy intelektualnej człowieka. Pierwsza z grup jest reprezentowana wyłącznie przez podklasę MUZYKA (choć muzykę należałoby tutaj rozumieć pewnie raczej jako ważny element życia religijne-

²⁹ Por. np. nazwiska *Jawor, Lipka, Brzoza*.

³⁰ O tym, że ludzie chętniej wypowiadają się o innych negatywnie, wolą krytykować niż chwalić, lubią oceniać, ale ta ocena zwykle nie jest pozytywna, wspomina wielu badaczy – por. Abramowicz, 2006; Lech, 2003; Łuc, 2016.

³¹ A tego typu nazwiska są w polskiej antroponimii – jak przekonuje wieloma różnorodnymi przykładami Justyna Walkowiak (2017) – bardzo liczne.

go i wiejskiego niż jako przejaw działalności artystycznej), druga – przez jeden apelatyw *dumać*.

Spojrzenie na nazwiska z perspektywy diachronicznej pozwala uświadomić sobie, że opisu powstawania nazwisk historycznych nie można oprzeć wyłącznie na danych językowych (analiza etymologiczna jest tutaj niewystarczająca). Wiele spośród zgromadzonych nazwisk odpelatywnych powstało z wykorzystaniem znaczenia konotacyjnego wyrazów, według schematu: *jaki jest dany człowiek?, czym się odznacza/wyróżnia?* Aby zatem dotrzeć do realnej motywacji danej nazwy osobowej, musielibyśmy dobrze znać kontekst sytuacyjny w momencie powoływania jej do życia i doskonale orientować się we wzorcach kultury, życia rodzinnego czy obyczajach typowych dla badanej społeczności. Aleksandra Cieślikowa (2006) zaznacza:

W przezwiskach dzięki zestawieniom cech osoby z cechami innego obiektu (zwierzę, roślina, przedmiot): ktoś jest jak ktoś inny, albo coś innego; [człowiek – A.Ł.] nie zostaje nazwany cechą, np. *głupi, tchórzliwy*, wedle której porównanie nastąpiło, ale następuje pewnego rodzaju presupozycja. Ktoś jest tchórzliwy jak *zajac*, nazywa się go *Zajac*. (s. 5)

Badana społeczność chętnie korzystała z cech konotowanych w kulturze przez nazwy zwierząt leśnych i polnych oraz hodowlanych, ptaków i innych istot żywych, a także drzew, kwiatów czy narzędzi, z których korzystano na co dzień, podczas tworzenia przezwisk dla członków daleszyckiej społeczności (ustabilizowanych następnie w postaci nazwisk – jednostek stałych co do formy, powszechnych i dziedzicznych). Takie jednostki powstały na podstawie styczności (kreacja metonimiczna), np. *człowiek Y zajmuje się stolarstwem > człowiek Y używa w swojej pracy dłuta > człowiek Y to Dłuto*, albo wskutek przeniesienia nazwy określonego desygnatu na drugi na podstawie pewnego podobieństwa (kreacja metaforyczna) (Cieślikowa, 1996, s. 13; Rymut, 1987, s. 318), jako wynik skojarzenia cech denotatu z danym obiektem (przy czym mogły to być cechy zarówno fizyczne, jak i psychiczne), np. *człowiek X jest chytry > człowiek X jest jak lis > człowiek X to Lis* lub *człowiek X ma rude włosy > człowiek X jest jak lis > człowiek X to Lis*. Źródłem metafor w tego typu zdaniach predykatywnych leżących u podstaw nazwania są więc zwykle tzw. związki stereotypowe (Gliwa, 2012, s. 262), np. *upartý jak osioł, głupi jak baran, piękny jak róża, szybki jak błyskawica, głodny jak wilk, biały jak ściana, czarny jak smoła, silny jak dąb*, a stereotypy są – jak wiadomo – silnie uwarunkowane kulturowo³². Tego typu akty kreacyjne podtrzymują zatem stereotypy funkcjonujące w polskiej kulturze, utrwalają je w świadomości społeczności parafii Daleszyce.

Badane nazwiska wykazują zauważalny związek z regionem, z którego pochodzą (z jego przemysłem, językiem i geografją). W użyciu jest ponad 100 apelatywów gwarowych,

³² Uznanie takich porównań za podstawę aktu nominacji także jest tylko pewną hipotezą – dane obiekty mogą bowiem konotować więcej niż jedną cechę (por. np. *dąb* – odniesienie się do siły lub wzrostu człowieka; *baran* – do głupoty lub struktury włosów, *róża* – do wyglądu (ze względu na piękny kwiat – do cechy pozytywnej) lub charakteru (ze względu na kolce – do cechy negatywnej), *sowa* – do mądrości lub zwyczaju prowadzenia nocnego trybu życia).

w tym ponad 20 z gwar kieleckich, np. *buba* ‘krowa’, *maciurka* ‘macierzanka’, *majtać* ‘ruszać’, *wyporka* ‘wyprute nici’, *żydek* ‘kopka podeschniętego siana’. Dla regionu ważnymi gałęziami przemysłu były dymarstwo, hutnictwo i papiernictwo (m.in. huty żelaza funkcjonujące wówczas np. w należących do parafii Borkowie, Wojciechowice i w Nowej Słupi, huta szkła w Widełkach, papiernia w Sukowie), co znalazło odbicie w nazwiskach: *Rudecki*, *Rudkowski*, *Rudnicki*, *Rudniczek*, *Rudnik* < *ruda*, *rudnik*; *Hutniczek*, *Hutnik* < *hutnik*; *Gornik* < *górnik*; *Zelazowski* < *żelazo*; *Djmarz* < *dymarz*; *Węglarz* < *węglarz*³³; *Papiernaczek*, *Papiernik* < *papiernik*. Być może w części nazwisk zostały utrwalone informacje o ukształtowaniu terenu parafii Daleszyce: górzystego (por. *Gora*, *Gorecki*, *Goral*, *Goralik*, *Podgorzki*, *Zagorski*, *Dulnik*), lesistego (*Borek*, *Zaborski*, *Gozdek*, *Goźdz*³⁴, *Lesik*, *Skoczylasz*, *Podlesinski*, *Zaleski*), podmokłego (*Smuga*), wykarczowanego³⁵ (*Łazinski*, *Zaręba*).

Klasyfikacja apelatywów fundujących nazwiska za pomocą metody pól znaczeniowych pozwoliła zaprezentować system wartości XVII-wiecznych mieszkańców parafii Daleszyce, sposób, w jaki patrzą na świat, na siebie nawzajem, jak kategoryzują i oceniają to, co ich otacza. Warto zaznaczyć, że badane jednostki opisują nie tylko człowieka nominowanego. Charakteryzują także człowieka nominującego, autora kreacji antroponimicznej: obnażając jego indywidualny, często emocjonalny stosunek do denotata, prezentując jego charakter, temperament, nawyki, hierarchię wartości, zmysł obserwacji, skłonność do oceniania drugiego człowieka (zazwyczaj podkreślenia cech negatywnych), krytykowania go itp. Ocenie najczęściej poddawano fizyczne cechy człowieka³⁶. Badane antroponimy pozwalają odtworzyć schematy myślowe i możliwości poznawcze XVII-wiecznego mieszkańca Daleszyc, który obserwuje, interpretuje i wreszcie opisuje (poprzez kreacje nazewnicze utrwalone w lokalnych nazwiskach) otaczającą go rzeczywistość. Te możliwości poznawcze są kształtowane przez społeczne, kulturowe i życiowe doświadczenie danej osoby.

Przeprowadzona analiza nazwisk odapelatywnych nie wyczerpuje poruszanego zagadnienia. Interesujące byłoby chociażby spojrzenie na wszystkie zebrane apelatywy wyłącznie z perspektywy ich znaczenia konotacyjnego, nie desygnacyjnego, i próba interpretacji części³⁷ zgromadzonych antroponimów odapelatywnych w kontekście ich związków z potocznym systemem aksjologicznym, co pozwoliłoby na dokładniejszą rekonstrukcję językowego obrazu świata utrwalonego w tych jednostkach.

³³ Węgiel drzewny był stosowany w dymarkach jako środek redukujący.

³⁴ *Gozd*, *gwozd*, *góźdz* ‘las’ Sstp, SXVI.

³⁵ Teren, na którym powstała osada Daleszyce, to teren po wykarczowaniu Puszczy Świętokrzyskiej.

³⁶ Matusiak-Kempa szacuje, że ponad połowie wyrazów pospolitych zrekonstruowanych ze współczesnych odapelatywnych nazwisk Polaków można przypisać funkcję opisująco-oceniającą w odniesieniu do człowieka: jego cech psychicznych lub fizycznych (Matusiak-Kempa, 2021, s. 200).

³⁷ Tych, w wypadku których jest to możliwe. Jak podaje Matusiak-Kempa, dla niektórych apelatywów słowniki nie rejestrują użyć wartościujących, nie tworzą one też trwałych związków wyrazowych ani nie wchodzi w skład związków frazeologicznych (por. Matusiak-Kempa, 2019, s. 7–13).

Źródła

- KDej – Dejna, K. (1974–1985). Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 2–21.
- KR – Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* (t. 1–2). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- KsU-I – [Księga] *Urodzonych z 1603 po 1617 i małżeństwa 1602–1644*, ADK, nr 1/171.
- KsU-II – [Księga] *Urodzonych 1658 po 1681*, ADK, nr 2/166.
- KsU-III – [Księga] *Urodzonych Od 1682 do 1689*, ADK, nr 3/169.
- KsU-IV – [Księga] *Urodzony[ch] 1690 po 1717 r.*, ADK, nr 4/168.
- NwP – *Nazwiska w Polsce* (b.d.). Instytut Języka Polskiego PAN. Pobrano 20 marca 2023 z: <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>
- SCyg – Cygan, S. (2010). Charakterystyka gwar Kielecczyzny. W: H. Karaś (red.), *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=kieleckie-gwara-regionu-mwr>
- SEB – Brückner, A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakowska Spółka Wydawnicza.
- SGPK – Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (t. 1–6). Akademia Umiejętności.
- SL – Linde, S. B. (1951). *Słownik języka polskiego* (t. 1–6). Drukarnia Księży Pijarów.
- Sstp – Urbańczyk, S. (red.). (1953–1991). *Słownik staropolski*. Instytut Języka Polskiego PAN.
- SW – (słownik warszawski) Karłowicz, J., Kryński, A., Niedźwiedzki, W. (red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (t. 1–8). E. Lubowski i S-ka.
- SXVI – Bąk, S., Pepłowski, F., Mayenowa, M. R. (red.). (1966–). *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PAN.
- SXVII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* (b.d.). Instytut Języka Polskiego PAN. Pobrano 15 marca 2023 z: <https://sxvii.pl/>
- WSJP – Żmigrodzki, P. (red.). (2007–). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl/>

Literatura

- Abramowicz, Z. (2006). Kulturowy aspekt onimizacji. W: Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja i apelatywizacja* (s. 23–29). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Cieślíkowa, A. (2006). Onimizacja, apelatywizacja a derywacja. W: Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja i apelatywizacja* (s. 47–56). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Cieślíkowa, A. (1994). O motywacji w onomastyce. *Polonica*, 16, 193–199.
- Cieślíkowa, A. (1996). Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych. *Onomastica*, 41, 5–19.
- Cieślíkowa, A. (1990). *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe*. Ossolineum.
- Citko, L. (2008). Apelatywy antroponimiczne w nazwiskach podlaskich XV–XVII wieku na tle słownictwa gwarowego. *Prace Slawistyczne*, 7, 189–194.
- Gliwa, R. (2012). Funkcje metafor w tworzeniu polskich nazwisk. *Bulgaria Research Papers*, 50(1), part C: *Languages and Literature*, 258–269.
- Górny, H. (2003). Badania apelatywów antroponimicznych metodą pól semantycznych. W: M. Biolił (red.), *Metodologia badań onomastycznych* (s. 231–239). Towarzystwo Naukowe: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Kempf, Z. (1985). Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt. *Język Polski*, 65, 125–144.

- Kowalik-Kaleta, Z. (2007). *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)* (t. 1). Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kopertowska, D. (1980). *Kieleckie antroponimy XVI i XVII wieku*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Kopertowska, D. (1988). *Nazwiska osobowe mieszkańców podkieleckich wsi (1565–1694)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kresa, M. (2011). Onomastyczne (hipo)tezy – czyli o problemie wielomotywacyjności nazwisk w badaniach antroponicznych. *Poradnik Językowy*, 7, 72–89.
- Lech, D. (2003). Nazwiska odapelatywne a kultura regionu. W: M. Biolik (red.), *Metodologia badań onomastycznych* (s. 217–230). Towarzystwo Naukowe: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Łobodzińska, R. (2006). Wybrane apelatywy antroponiczne w nazwiskach śląskich w XVI, XVII i XVIII w. W: Z. Abramowicz, Z. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja i apelatywizacja* (s. 135–141). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Łojek, A. (2019). *Antroponomia Kielecczyzny I połowy XIX w. (na przykładzie nazwisk mieszkańców parafii Daleszyce odnotowanych w księgach metrykalnych z lat 1826–1830)*. Księgarnia Akademicka.
- Łuc, I. (2016). Konotacje wartościujące w odapelatywnych nazwiskach mieszkańców Śląska Cieszyńskiego (XIX wiek). *Białostockie Archiwum Językowe*, 16, 191–211.
- Magda-Czekaj, M. (2007). Historyczne przezwiska dwuczłonowe w XVI–XVIII w. W: A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne, nowe tendencje badawcze* (s. 225–240). Wydawnictwo PANDIT.
- Matusiak-Kempa, I. (2019). *Nomen omen. Studium antroponiczno-aksjologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Matusiak-Kempa, I. (2021). Wartości materialne a kreacje antroponiczne. *Prace Językoznawcze*, 23(2), 199–216.
- Mosiółek-Kłosińska, K. (1997). Antropocentryzm leksyki „zwierzęcej”. W: R. Grzegorzczkowska, Z. Zaron (red.), *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi* (s. 71–77). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Wydawnictwo Poznańskie.
- Rymut, R. (1987). Apelatywa antroponiczne i ich miejsce w etymologii słowiańskiej. W: F. Sławski, A. Chruścicka, B. Marczak (red.), *Sławistyczne studia językoznawcze* (s. 317–323). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tokarski, R. (1984). *Struktura pola znaczeniowego. Studium Językoznawcze*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tokarski, R. (2013). *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Walkowiak, J. (2017). Contemporary Polish surnames motivated by appellatives related to religion. W: O. Felecan (red.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a IV-a: Sacred and profane in onomastics. Secțiunea Sacred and profane in anthroponymy* (s. 483–493). Editura Mega, Editura Argonaut.
- Zierhoffer, K., Zierhofferowa, Z. (2013). Polskie nazwiska od nazw ptaków. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 20(2), 221–228.